

Διαβάζοντας το Risorgimento

Αυτά τα δοκίμια πρέπει να είναι κατανοητά σε ένα καθορισμένο κοινό, σκοπεύοντας έτσι στην εξάλειψη απαρχαιωμένων, σχολαστικών φανφαρόνικων αντιλήψεων οι οποίες υιοθετούνται παθητικά λόγω των διαδεδομένων – σ' ένα ορισμένο χώρο λαϊκίστικης κουλτούρας – ιδεών: για να προκληθεί, έτσι, κάποιο επιστημονικό ενδιαφέρον για τα πιο πάνω θέματα, που θα παρουσιαστούν μ' αυτό τον τρόπο ζωντανά και δραστήρια ακόμα και στο παρόν, σαν δυνάμεις εν κινήσει, πάντα επίκαιρες.

Αντόνιο Γκράμσι

Η Ιταλία των αρχών του 19ου αιώνα

Η Ιταλία ήταν μια από τις τελευταίες δυτικοευρωπαϊκές χώρες που συγκροτήθηκε σε ενιαίο κράτος. Το βασίλειο της Σαρδηνίας με κέντρο το Πιεμόντε, το βασίλειο των δύο Σικελιών, το δουκάτο της Τοσκάνης, οι ενσωματωμένες στην Αυστροουγγαρία περιοχές της βορειοανατολικής Ιταλίας, το παπικό κράτος της Ρώμης, αποτελούσαν την εξωτερική όψη της πολιτικής πραγματικότητας της χερσονήσου.

Πολλοί ήταν οι λόγοι που οδήγησαν σαυτή την πολυδιάσπαση σε αλληλοϋποβλεπόμενα, εν πολλοίς, κρατίδια. Η ύπαρξη του παπισμού με κέντρο την Ρώμη δεν ήταν ο πιο ασήμαντος. Όπως παρατηρεί ο Γκράμσι η Ιταλία εξ αιτίας της κοσμοπολίτικης λειτουργίας της Ρώμης κατά τη διάρκεια της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και του μεσαίωνα, εξ αιτίας του διττού χαρακτήρα που είχε το παπικό κράτος να είναι δηλαδή «αφ' ενός έδρα μιας οικουμενικής-πνευματικής μοναρχίας και αφ' ετέρου ενός εγκόσμιου

πριγκιπάτου» (R)¹, παρουσίαζε μιαν ιδιομορφία μοναδική στον δυτικοευρωπαϊκό χώρο. «Ο ιταλικός καθολικισμός θεωρούνταν υποκατάστατο της αντίληψης για ενιαίο Έθνος και Κράτος, όχι μόνο αυτό, αλλά και μάλιστα σαν μια παγκόσμια ηγεμονική λειτουργία, δηλαδή σαν ιμπεριαλιστικό πνεύμα.» (R).

Η ιδιομορφία αυτή θα παίξει ένα ρόλο σημαντικό στην καθυστέρηση διαμόρφωσης μιας κοινής εθνικής συνείδησης γιατί, αντίθετα με ότι συνέβη στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, στην Ιταλία η θρησκεία – πάντα κατά τον Γκράμσι – δεν επεκτάθηκε στους κόλπους του λαού, δεν κατόρθωσε να συγκροτήσει ένα εθνικό-λαϊκό μέτωπο στους χώρους επιρροής της. Κι αυτό γιατί στην Ιταλία ήταν ανύπαρκτη η έννοια της εθνικής εκκλησίας επειδή αυτή εξ αρχής λειτούργησε σ' ένα πλαίσιο θρησκευτικού κοσμοπολιτισμού.

Η κοσμοπολίτικη λειτουργία των ιταλών διανοουμένων ήταν ένα γεγονός, αφού αυτοί αντιλαμβανόντουσαν το ρόλο τους και λειτουργούσαν σαν ηγέτες που δεν ανήκαν σε ένα έθνος αλλά σε ολόκληρη την χριστιανοσύνη.

Ένας δεύτερος – εξ ίσου σημαντικός – λόγος, ήταν το γεγονός ότι για συγκεκριμένες ιστορικές αιτίες η πρώιμη αστική άνθηση των μεγάλων ιταλικών πόλεων, προπομπών της ευρωπαϊκής αναγέννησης, φάνηκε κάπου να ανακόπτεται και να «σταματά», με αποτέλεσμα η Ιταλία να μείνει πίσω στον αγώνα δρόμου για εθνική και αστική ολοκλήρωση, αν και υπήρξε πρωτοπόρα και στο πεδίο αυτό.

Έτσι ο καθολικός κοσμοπολιτισμός αποτέλεσε τον αντίποδα του πιο σκληρού τοπικισμού, ιστορικού αποτελέσματος της πόλης-κράτος, που δέσποσε στην μεσαιωνική και μεταμεσαιωνική Ιταλία και «αντιπροσωπεύει το πέρασμα από μια περιόδο επιβλητικής ανάπτυξης των αστικών δυνάμεων στην ραγδαία παρακμή τους» (R).

Οι δύο αυτοί παράγοντες αποτελούσαν ισχυρό εμπόδιο, κυριολεκτικά τροχοπέδη, στη διαμόρφωση εθνικής συνείδησης, αφού αυτή έπρεπε να συγκροτηθεί και συγκροτήθηκε «από την υπέρβαση δύο μορφών κουλτούρας: τον κοινοτικό τοπικισμό και τον καθολικό κοσμοπολιτισμό, που ήταν στενά συνδεδεμένες και αποτελούσαν την πιο χαρακτηριστική μορφή του μεσαιωνικού και φεουδαρχικού καταλοίπου» (R).

To Risorgimento

Ο όρος risorgimento γεννήθηκε στην διάρκεια του 19ου αιώνα, αν και οι ρίζες του βρίσκονται πιο πίσω και ουσιαστικά είχε περιεχόμενο εθνικό, κοινωνικό, πολιτικό και πολιτιστικό. Χαρακτηρίζει το σύνολο των μεταβολών που οδήγησαν στην συγκρότηση της σύγχρονης Ιταλίας, αν και πιο συχνά χρησιμοποιείται με την έννοια της εθνικής παλλιγγενεσίας, της εθνικής απελευθέρωσης ή και της εθνικής εξέγερσης.

Όλοι αυτοί οι όροι, που αναμφίβολα συνδέονται και με την ιδέα της επιστροφής στο «ένδοξο παρελθόν», πέρα από τις επί μέρους διαφορές τους, συγκλίνουν δίνοντας στο Risorgimento ένα ευρύτερο κοινωνικό, πολιτικό, πολιτιστικό και ηθικό περιεχόμενο. Τέτοιο που να αρμόζει σε μια πλατιά πρωτοβουλία αναγέννησης της εθνικής ζωής, όπου η παρέμβαση της αστικής τάξης και των μικροαστικών στρωμάτων αποκτά ένα χαρακτήρα ουσιαστικό που οδηγεί σε σημαντικές κοινωνικές διαφοροποιήσεις, στην αλλαγή πολιτικών σχέσεων, στη θραύση πολιτιστικών στερεοτύπων, στη συγκρότηση μιας νέας ηθικής-πολιτιστικής συνείδησης που μπορεί να σταθεί κριτικά απέναντι στο παρελθόν.

Ανεξάρτητα από το ότι η ιστορία του Risorgimento, έτσι όπως εξελίχθηκε στην ιταλική χερσόνησο, δεν έχει το ακριβές ανάλογο της στον ευρωπαϊκό χώρο, εν τούτοις το Risorgimento θα πρέπει να ειδωθεί σαν η «ιταλική εκδοχή» της μακράς πορείας προς την εθνική ολοκλήρωση που γνώρισαν οι ευρωπαϊκοί λαοί από την εποχή της μεταρρύθμισης και της γαλλικής επανάστασης. Οι αναλογίες άλλωστε με τις δικές μας λ.χ. προσπάθειες ολοκλήρωσης του νεοελληνικού κράτους είναι προφανείς. Παρ' όλες τις ιδιομορφίες και αποκλίσεις, τα κοινά σημεία ανάμεσα στο Risorgimento και την δική μας Μεγάλη Ιδέα, είναι, όπως αποδεικνύεται, πολλά².

Χρονικά το Risorgimento καλύπτει όλη την περίοδο από το τέλος του 18ου αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20ού, που η ολοκληρωμένη πια εθνικά και κρατικά Ιταλία επιβιβάζεται στο τελευταίο θαγόνι των ιμπεριαλιστικών χωρών προσπαθώντας απεγνωσμένα να διευρύνει τις ζώνες επιρροής της.

Δεν είναι λίγοι οι ιταλοί διανοούμενοι που βλέπουν το Risorgimento να επεκτείνεται διαχρονικά. Γιαντό και το συνδέουν με την εθνική φιλολογική παράδοση που θέλει να βλέπει τη συνέχεια της ιστορίας όπως αυτή εξελίχθηκε στην ιταλική χερσόνησο από την εποχή της κυριαρχίας της Ρώμης μέχρι τη δημιουργία του σύγχρονου ιταλικού κράτους. Ο στόχος είναι προφανής: το ιταλικό έθνος γεννιέται και παρουσιάζεται μαζί με τη Ρώμη, το Risorgimento είναι η απόδειξη ότι «η ελληνορωμαϊκή κουλτούρα «ξαναγεννιέται» και το έθνος θα «εξορμήσει και πάλι», κλπ.» (R.).

Ο Γκράμσι θα αντιμετωπίσει με αυστηρότητα αυτή την εκδοχή. «Η προσπάθεια να βρεθεί κάποιος γενετικός δεσμός μεταξύ των πνευματικών εκδηλώσεων των καλλιεργημένων τάξεων της Ιταλίας διαφόρων εποχών συνιστά ακριβώς την εθνική «ρητορική»: η πραγματική ιστορία συγγέεται με τα φαντάσματα της ιστορίας» (R), θα επιστημάνει, για να ξανατονίσει σε άλλο σημείο ότι η πραγματικότητα είναι διαφορε-

Βίκτωρ Εμμανουήλ Β΄.

Καμίλο Καβούρ.

τική από εκείνη που έχει στο μυαλό του ο «κοινός νους [που] φέρεται να πιστεύει ότι αυτό που υπάρχει σήμερα θα υπήρχε πάντα και ότι η Ιταλία θα υπήρχε πάντα σαν ενιαίο έθνος, αλλά δεν την άφηναν οι ξένες δυνάμεις ν' αναπνεύσει, κλπ» (R). Κάτι τέτοιο θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε και για τις αντιλήψεις που κυριάρχησαν στον νεοελληνικό χώρο (ο μεγαλοϊδεατισμός δεν έχει σύνορα) και υποχώρησαν εν μέρει, ύστερα από μισόν αιώνα έντονης αντιπαράθεσης.

Η σύγχρονη ιστορική έρευνα μας δίνει σήμερα την δυνατότητα, παρ' όλο ότι το κενό μιας επαρκούς θεωρίας γύρω από τα εθνικά ζητήματα εξακολουθεί να παραμένει, να διαπιστώσουμε πόσο πολύπλοκα συγκροτείται η εθνική ιδεολογία, πόσο πυκνά μπλεγμένος είναι ο μύθος με την ιστορία, πόσο άμεσα ταυτίζεται η επιθυμία με την πραγματικότητα. Η άποψη ότι η Ιταλία θα υπήρχε πάντα σαν ενιαίο έθνος, ότι το έθνος αυτό γεννήθηκε μαζί με τη Ρώμη, κλπ. δεν είναι έργο, φυσικά, μιας ομάδας και της ερμηνείας που δίνει αυτή στην ιστορική κίνηση, δεν είναι απλά προϊόν ιστορικού βολонταρισμού. Είναι κάτι εξαιρετικά πιο σύνθετο. Ορθά, λοιπόν, ο Γκράμσι θα παρατηρήσει πως «αναρίθμητες ιδεολογίες έχουν συμβάλει στο να ενισχύσουν αυτή την πίστη, τρεφόμενες από την σφοδρή επιθυμία να παρουσιάζονται σαν κληρονόμοι του αρχαίου κόσμου, κλπ» (R).

Οι ρίζες του Risorgimento

Είναι νομίζω ακριθής η άποψη ότι το λυκαυγές της σύγχρονης Ιταλίας μπορούμε να το αναζητήσουμε στην περίοδο γύρω στο 1200, όπου η ανάπτυξη μιας ενιαίας λόγιας γλώσσας «η λαμπρή δημοτική γλώσσα του Δάντη» (R), αποτελεί ουσιαστικό στοιχείο που συντελεί στο να διαμορφωθούν οι όροι μιας συνείδησης «πολιτιστικής ενότητας». Όπως όμως σημειώνει ο Γκράμσι το στοιχείο αυτό πολιτιστικής ενότητας είναι «δίχως άμεση αποτελεσματικότητα πάνω στα ιστορικά γεγονότα, ακόμα κι αν είναι αυτό που η πατριωτική δημαγωγία έχει εκμεταλλευτεί περισσότερο, ούτε συμπίπτει, άλλωστε, μήτε είναι η έκφραση ενός συγκεκριμένου και επενεργούντος εθνικού συναισθήματος» (R).

Ένα δεύτερο στοιχείο ήταν η σταδιακά και βασανιστικά διαμορφωνόμενη συνείδηση για την αναγκαιότητα ανεξαρτησίας της χερσονήσου από την ξένη παρουσία και επιρροή (Αψβούργων, Βουρβώνων, κλπ). Το στοιχείο αυτό αν και δεν είχε το εύρος και την διάσταση του πρώτου – ουσιαστικά αποτελούσε τον διακαή πόθο περιορισμένων κύκλων διανοουμένων – λειτούργησε εν τούτοις, πολλές φορές, σαν η σπίθα που πυροδοτούσε την εύφλεκτη μάζα της κατακερματισμένης Ιταλίας του περασμένου αιώνα.

Σαν τρίτο στοιχείο μπορούμε να θεωρήσουμε την σημαντική – και όχι μόνο για τα ιταλικά μέτρα – αστικοποίηση του Βορρά, την ανάδειξη του βασιλείου της Σαρδηνίας με κέντρο το Πιεμόντε σε «αστική έπαλξη», κράτος υπόδειγμα για την «μεγάλη απόπειρα» τον πολιτικό και οικονομικό εκσυγχρονισμό όλης της χερσονήσου κάτω από την ηγεσία των μετριοπαθών φιλελεύθερων αστών.

Πολλοί ακόμα «εσωτερικοί» παράγοντες είναι που συντέλεσαν στη διαμόρφωση των προϋποθέσεων για την παλλιγενεσία. Γεγονός πάντως αναμφίβολο είναι ότι αυτή ευνοήθηκε σημαντικά και από την διεθνή συγκυρία.

Οι επιπτώσεις της γαλλικής επανάστασης στην Ιταλία ήταν περισσότερο από

σημαντικές. Η γαλλική επανάσταση αποτέλεσε, με ένα ορισμένο τρόπο, ένα είδος ιδεολογικού και πολιτικού ενοποιητικού στοιχείου που βοήθησε στο να ενισχυθούν αποφασιστικά οι αποσπασματικές πρωτοβουλίες των ιταλών πατριωτών και να αποκτήσουν ένα συνεκτικότερο ιδεολογικό και πολιτικό περιεχόμενο.

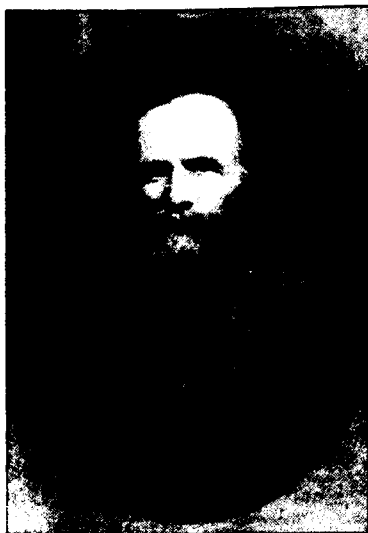
Η σύγκλιση των διασκορπισμένων πατριωτικών δυνάμεων σε ένα πανιταλικό δημοκρατικό απελευθερωτικό ρεύμα που εμπνεόταν από τις ιδέες της γαλλικής επανάστασης και του ιταλικού ριζοσπαστισμού αποτέλεσε μια ζωντανή πραγματικότητα που η επίδρασή της στην επιτάχυνση των εξελίξεων υπήρξε αναμφίβολη.

Η οργανωτική έκφραση του ρεύματος αυτού διασκορπισμένη στις ποικίλες παράνομες ή ημιπαράνομες οργανώσεις των πατριωτών, εκφράστηκε σφαιρικότερα μέσα από το Κόμμα της Δράσης, που κορυφαίοι εκπρόσωποί του υπήρξαν οι Ιωσήφ Ματσίνι και Γκαριμπάλντι.

Είναι η νέα αυτή σύνθεση που δίνει στη γενική τάση για ενοποίηση μια συγκεκριμένη κατεύθυνση που αποκτά άμεσο υλικό περιεχόμενο από την συμμετοχή πατριωτών που είναι έτοιμοι να θυσιάσουν και θυσιάζονται για μιαν Ιταλία ενιαία, ανεξάρτητη και δημοκρατική. Ο Γκράμσι θα επισημάνει την διεύρυνση του πολιτικού και εθνικού ενδιαφέροντος εξαιτίας της γαλλικής επανάστασης και των ναπολεοντείων πολέμων στους μικροαστούς και τους διανοούμενους, διευκρινίζοντας ότι γεγονότα όπως αυτά «επιδρούν σημαντικά προκειμένου να θαθύνουν ένα κίνημα που έχει αρχίσει ήδη να είναι στα «πράγματα».» (R).

Η διαμόρφωση επίσης μιας συγκεκριμένης ευνοϊκής ισορροπίας σχετικά με τις ξένες δυνάμεις, συνέβαλε στην προώθηση του ανεξαρτησιακού πνεύματος.

Πράγματι η πτώση της γαλλικής ηγεμονίας και ο περιορισμός ως τον αποκλεισμό της ισπανικής και αυστριακής, συνέβαλε στο να διαμορφωθούν καλύτεροι όροι για

Ιωσήφ Γκαριμπάλντι.

Ιωσήφ Ματσίνι.

την ανάπτυξη ενός πανιταλικού ενωτικού μετώπου. Η συγκυρία είναι αρκετά ευνοϊκή αν ληφθεί υπ' όψη ότι η βαθμιαία αποδυνάμωση της κοσμικής εξουσίας του Πάπα που αν και η παρουσία του είναι αδιαμφισβήτητη το πολιτικοστρατιωτικό του βάρος έχει πια συρικνωθεί.

Σαυτό το αποφασιστικό σημείο η παρέμβαση των πιεμοντέζων είναι καθοριστική. Έχοντας κατακτήσει έναν υψηλό βαθμό εσωτερικής συγκρότησης και διαθέτοντας μια σαφή αντίληψη για τα πολιτικά όρια του εγχειρήματος, συγκεντρώνουν τις βασικές προϋποθέσεις για να αποτελέσουν την μηχανή του τραίνου. Ειδικότερα μετά το 1848 που σφραγίζεται από την ήττα της πιεμοντέζικης δεξιάς και την άνοδο των μετριοπαθών φιλελεύθερων με επικεφαλής τον Καβούρ.

Τα πολιτικά σχήματα του Risorgimento

Είναι τόσες και τόσο διαφορετικές στην προέλευση και την ιδεολογία οι πολιτικές δυνάμεις που συναπάρτισαν το μεγάλο αυτό εθνικό κίνημα που η ουσιαστική εξέτασή τους απαιτεί συστηματική διερεύνηση του κοινωνικού και πολιτικού χάρτη της χερσονήσου ολόκληρου τον 19ο αιώνα.

Ο κατακερματισμός της Ιταλίας σ' ένα πλήθος κρατίδια, η οικονομική και πολιτιστική της ανισομέρεια, ο ιστορικά διαμορφωμένος ανταγωνιστικός τοπικισμός αποτελούσαν την ιστορική βάση πάνω στην οποία άνθισε ο ιδιότυπος αυτός πολιτικός και πολιτιστικός κορπορατισμός.

Κάθε λοιπόν προσέγγιση των πολιτικών τάσεων και κινήσεων του Risorgimento, οφείλει να ενσκήψει στην ιδιαιτερότητα αυτή της ιταλικής περίπτωσης που με μιαν ορισμένη έννοια θα μπορούσα να ισχυρισθώ ότι επιβιώνει ως τις μέρες μας, αφού η Ιταλία (παρ' όλη τη θλιβερή φασιστική παρένθεση) εξακολουθεί να παραμένει η πιο χαρακτηριστικά πολυκομματική-πολυφωνική χώρα της Ευρώπης.

Μιλώντας για τους πολιτικούς σχηματισμούς, τα κόμματα, τις κινήσεις και τις ομάδες που έδρασαν στην Ιταλία τον περασμένο αιώνα, θα πρέπει να έχουμε συνέχεια υπ' όψη μας τις μεγάλες διαφορές που αυτοί είχαν από τις σημερινές πολιτικές οργανώσεις και κόμματα. Μια πρώτη επιφανειακή εξέταση υπάρχει κίνδυνος να μας εκτρέψει σε ιδεολογικίστικες ερμηνείες. Στην αδυναμία κατανόησης της πολυπλοκότητας και των ιδιομορφιών που έχει κάθε μεταβατική περίοδος και ιδιαίτερα η ιταλική του 19ου αιώνα. Ο διίσμός, η ασάφεια, η συνεχής μετατόπιση ή μεταβολή, θάταν μονομερές να ερμηνευθούν σαν ασυνέπεια, προδοσία ή έλλειψη κατανόησης της «ιστορικής αναγκαιότητας». Η εσχατολογική αυτή λογική δεν απέτρεψε δύο μεγάλους επαναστάτες ηγέτες τον Γκαριμπάλντι και τον Μασσίμιλιανό να συνεργαστούν με τον κορυφαίο πολιτικό τους αντίπαλο τον Βίκτωρα Εμμανουήλ, ούτε φυσικά αυτόν τον τελευταίο να συνυπάρξει σε μια σειρά ζητήματα με δύο «ξεθράκωτους»³.

Κι αυτό γιατί – πέρα απ' όλα τ' άλλα – το Risorgimento είχε πανεθνικό περιεχόμενο, ξεπερνώντας τα συντεχνιακά όρια τάξεων, ομάδων και πολιτικών σχηματισμών και αφορούσε – ανεξάρτητα από το ποιους τελικά ενεργοποίησε – το σύνολο του ιταλικού λαού.

Στο βαθμό που η διαπίστωση αυτή είναι ακριβής, είναι εύκολο να διαπιστώσουμε ότι η υπό συγκρότηση νέα Ιταλία, στηριγμένη εξ ίσου σε συντηρητικές και ριζοσπαστικές δυνάμεις, κληρονομεί το θετικό και αρνητικό παρελθόν της κάθε πλευράς και μεταφέρει – εξ αρχής – στο εσωτερικό της το αφ' ενός και το αφ' ετέρου που συνθέτει

την κοινωνική και πολιτική δυναμική των εν μέρει συμπαράτασσομένων και εν μέρει αλληλοϋποβλεπομένων πλευρών.

Ασφαλώς ο διαχωρισμός των πολιτικών δυνάμεων του Risorgimento σε δύο στρατόπεδα είναι αρκετά σχηματικός και αδύναμος στο να περικλείσει την πολυμορφία του πολιτικού φάσματος. Θα ήταν όμως υπερβολή να ισχυρισθούμε ότι είναι ανακριβής, στο βαθμό που αποτελεί ιστορική πραγματικότητα το γεγονός ότι ο πολιτικός βίος της Ιταλίας σφραγίζεται από την δράση δύο μεγάλων ρευμάτων, του ριζοσπαστικού δημοκρατικού με ηγέτες τους Ματσίνι και Γκαριμπάλντι και του μετριοπαθούς φιλελεύθερου με ηγέτες τον Καβούρ και τον συνεχιστή της πολιτικής του Μπετίνο Ρικάσολι.

Η περίπτωση των μοναρχικών, καθ' όλα σημαντική στη συγκρότηση του νέου κράτους και του μηχανισμού του, αποτελεί ρεύμα μικρότερης εμβέλειας. Για αρκετούς από αυτούς, ανασχετικός παράγοντας ήταν η πρόσδεσή τους σε ανταγωνιζόμενους μεταξύ τους οίκους. Αλλά και το σημαντικότερο τμήμα του, οι οπαδοί της δυναστείας της Σαβοΐας, του Βίκτωρα Εμμανουήλ – πρώτου βασιλιά της Ιταλίας –, δεν κατόρθωσαν να αναδειχθούν σε κυρίαρχη πολιτική δύναμη ούτε στον ίδιο τους τον χώρο, το βασίλειο της Σαρδηνίας, όπου υπερκεράσθηκαν από τους δραστήριους και ρεαλιστές μετριοπαθείς φιλελεύθερους του Καμίλο Καβούρ. Μόνο μια σχηματική ανάλυση θα έβλεπε στις δύο κυρίαρχες παρατάξεις τους γιακωβίνους και τους γιρονδίνους.

«Το Κόμμα της Δράσης έχει την καταγωγή του στη γαλλική επανάσταση και στον αντίκτυπο της στην Ιταλία» (R), αλλά αυτό δεν αρκεί για να το χαρακτηρίσουμε γιακωβίνικο σχηματισμό. Ο Γκράμσι θα επιμείνει στην «ιταλικότητα» των πολιτικών σχηματισμών και θα αναζητήσει στο οικονομικό πεδίο τους λόγους που εμπόδισαν την δημιουργία γιακωβίνικου κόμματος στην Ιταλία.

Το ριζοσπαστικό δημοκρατικό ρεύμα, αναμφίβολα επηρεασμένο από το πνεύμα της γαλλικής επανάστασης στηριζόταν κυρίως στην ιταλική επαναστατική και δημοκρατική παράδοση στην σύζευξη – σύνθεση της τεκτονικής και καρμποναρικής εμπειρίας συνδεδεμένης με τις εμπειρίες των αγροτικών εξεγέρσεων του Νότου και την αντικληρική δράση των αντιπάλων του παπισμού.

Σ' αυτή την ευρεία παράταξη της αριστεράς συνέκλιναν ποικίλες τάσεις και ομάδες, με κυρίαρχη την τάση του Ιωσήφ Γκαριμπάλντι και κατά δεύτερο λόγο του Ματσίνι και των οπαδών του. Το ιταλικό ριζοσπαστικό ρεύμα, βαθύτατα εθνικό είχε – ταυτόχρονα – σαφή διεθνιστικό προσανατολισμό, στοχεύοντας στην απελευθέρωση των λαών της Ευρώπης από τις δυναστείες και στην εγκαθίδρυση μιας δημοκρατικής τάξης πραγμάτων σε πανευρωπαϊκή κλίμακα. Ο Ματσίνι δεν σταμάτησε να προετοιμάζει για εξέγερση τα πνεύματα σ' όποια χώρα της Ευρώπης κι αν βρισκόταν καταδιωγμένος και ο γενναίος ηγέτης τους Ιωσήφ Γκαριμπάλντι διέτρεχε Ευρώπη και Αμερική πολεμώντας στην πρώτη γραμμή, εφαρμόζοντας στην πράξη το πατριωτικό-διεθνιστικό του πιστεύω.

Αυτή η έξοχη παράδοση έμπρακτης συνάρτησης εθνικού και διεθνιστικού καθήκοντος, σταδιακά θα ακολουθήσει την υποχώρηση των επαναστάσεων, για να αφήσει την έσχατη πολεμική κραυγή της στα βουνά της Βολιβίας το 1967.

Πολυμορφία και πλουραλισμός χαρακτήριζαν και την μετριοπαθή φιλελεύθερη παράταξη, στους κόλπους της οποίας συγκλίναν αστικής κυρίως προέλευσης στοιχεία με διαφορετικές όμως πολιτικές και ιδεολογικές αφετηρίες. Η ήττα της δεξιάς

και του πολιτικού κέντρου στο Πιεμόντε, οδήγησαν στην άνοδο του Καβούρ και των φιλελευθέρων.

Είναι σαφές σε ποια πλευρά βρίσκεται ο νους και η καρδιά του Γκράμσι. Γιαυτόν «στοιχείο κατ' εξοχήν εθνικό είναι το Κόμμα της Δράσης» (R). Αυτό όμως δεν τον κάνει να χάσει την επαφή του με την πραγματικότητα και να επιμείνει στο ότι «η εθνική ενότητα είχε μιαν ορισμένη ανάπτυξη και όχι μιαν άλλη. Κινητήρια δύναμη αυτής της ανάπτυξης ήταν το Κράτος του Πιεμόντε και η δυναστεία της Σαβοΐας» (R).

Αυτή η φράση έχει, νομίζω, μιαν ιδιαίτερη σημασία. Ιστορική, πολιτική και ηθική. Ο Γκράμσι αρνείται να επιβιβάσει τα γεγονότα σε άλλο τραίνο, αρνείται την πολιτική σκοπιμότητα της *post festum* «διόρθωσης» της ιστορίας και έχει το θάρρος – ανεξάρτητα από τις πολιτικές του προτιμήσεις – να αποδώσει τα του Καίσαρος τω Καίσαρι, σε μια περίοδο που η επικράτηση του σταλινισμού στο παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα θα οδηγήσει στο «ξαναγράψιμο» της ιστορίας. Φυσικά δεν στέκεται απλώς στα γεγονότα. Η ανίχνευση του οικονομικού και κοινωνικού υπεδάφους τον βοηθάει να βρει τα «υλικά» στοιχεία που συγκροτούν τους όρους ηγεμονίας των οπαδών του Καβούρ, οργανικών διανοουμένων της μεγάλης και μεσαιας βορειοϊταλικής, κυρίως, αστικής τάξης.

Ο Γκράμσι θα επιμείνει στο βάρος που έχει το γεγονός ότι αντιπροσωπεύουν μια σχετικά ομοιογενή κοινωνική ομάδα, σε αντίθεση με τη ριζοσπαστική δημοκρατική παράταξη που «καιρωίτο ταξικά», αφού δεν βασίζόταν σε καμιά ιστορική τάξη.

Η αδυναμία τους να αναδειχθούν σε ηγεμονική δύναμη δεν θα μείνει χωρίς συνέπειες. Η πορεία εθνικής ολοκλήρωσης θα ακολουθήσει κυρίως την μετριοπαθή τροχιά, με αποτέλεσμα την περιορισμένη λαϊκή συμμετοχή και την μη επίλυση του καθοριστικού προβλήματος του Νότου.

Αντί για επίλογο

Η μη πραγματοποίηση της αναγκαίας για τον βαθύτερο κοινωνικό μετασχηματισμό αγροτικής μεταρρύθμισης θα αποδυναμώνει το *Risorgimento* κοινωνικά, αφού την βίαιη εισβολή των αγροτικών μαζών «στο χώρο που ρυθμίζονται τα πεπρωμένα τους», τον βαθύτατο πόθο τους για ενωμένη πατρίδα και γη, θα υποκαταστήσει η κάθοδος λ.χ. των οπαδών του Γκαριμπάλντι στη Σικελία που θα περιορίσει την επιτυχημένη εξέγερση, που οδήγησε στην ανατροπή των Βουρβώνων, στα πλαίσια μιας αустηρής και χωρίς κοινωνικές προεκτάσεις λογικής εθνικής ολοκλήρωσης.

Το *Risorgimento* δεν θα μετατραπεί σε χώρο δράσης των πλατιών λαϊκών μαζών. Η γη δεν θα μοιραστεί στους φτωχούς αγρότες και η εκκλησία, παρά τα εξ αντικειμένου ισχυρά πλήγματα, θα μείνει σε μεγάλο βαθμό αλώβητη.

Η πρακτική αυτή των ριζοσπαστών δημοκρατών στο πρόβλημα του Νότου και η στάση τους απέναντι στις αγροτικές αλλά και τις ευρύτερα λαϊκές μάζες, έδειξε τα όρια της μεγάλης αυτής παραταξης και έθεσε επί τάπητος το πρόβλημα υπέρβασης αυτού που ιστορικά είχε διαμορφωθεί.

Η πραγματικότητα δεν επιδέχεται αλλοιώσεις. Το ότι το *Risorgimento* σφραγίζεται από την δυναμική και τις αντιφάσεις των δύο βασικών συνιστωσών του, των μετριοπαθών φιλελευθέρων και των ριζοσπαστών δημοκρατών, είναι γεγονός, όπως επίσης

γεγονός παραμένει ότι η ηγεμονία των φιλελεύθερων μετριοπαθών απέναντι στους οπαδούς του Γκαριμπάλντι – Ματσίνι χαρακτηρίζει την πορεία του. Θάταν όμως λάθος να υπερτονιστεί το βάρος της ηγεμονίας αυτής, αφού το προκύψαν αποτέλεσμα πολύ περιορισμένη σχέση είχε με τις αφετηριακές συλλήψεις της κάθε πλευράς.

Η κρατικά ολοκληρωμένη Ιταλία δεν ήταν η ομοσπονδία κρατών όπως οι πραγματιστές της μετριοπαθούς παράταξης σχεδίαζαν, ούτε η αβασίλευτη δημοκρατία της ελευθερίας και της ισότητας που οι ιδεολόγοι της αριστεράς του ριζοσπαστικού στρατοπέδου είχαν οραματισθεί.

Πούλιθρα, Ιούλιος '87

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στο κείμενο αυτό όλα τα παραθέματα που είναι μέσα σε εισαγωγικά και έχουν στο τέλος σε παρένθεση την συντομογραφία (R) είναι του Αντόνιο Γκράμσι, και είναι παρμένα από το ανέκδοτο ακόμα στα ελληνικά έργο του *Il Risorgimento*, έκδ. «Riuniti», σελ. 296, 1977, που πρόκειται να κυκλοφορήσει σύντομα από τις εκδόσεις «Στοχαστής» σε μετάφραση Γιώργου Μαχαίρα.

2. Ιδιαίτερα χρήσιμη για την κατανόηση της παράλληλης εν πολλοίς ιστορικής πορείας Ελλάδας και Ιταλίας κατά τον περασμένο αιώνα, είναι η μελέτη του Αντώνη Λιάκου: *Η ιταλική ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα*, εκδ. «Θεμέλιο», σελ. 276, Αθήνα 1985.

3. Η περίπτωση του μεταμορφισμού (*trasformismo*), που τόσο εύστοχα επισημαίνει και στηλιτεύει ο Γκράμσι, είναι – φυσικά – άλλης τάξης. Για περ. βλέπε και το ομώνυμο κείμενο του Γκράμσι που δημοσιεύεται στο παρόν τεύχος.